

УДК 398 (091) (095)

С.І.БРЖОЗОВСЬКА,

викладач

(м.Хмельницький)

Історичні витоки фольклору

В статті розглядаються питання історичних виток фольклору, народної пісні. Виховання особистості засобами фольклору сприяє формуванню внутрішніх регуляторів поведінки. Подається характеристика історії історичних джерел фольклору. Висвітлюються основні положення історії фольклору.

Ключові слова: фольклор, історія фольклору, народна пісня, витоки фольклору, моральні цінності, виховні можливості фольклору.

Постановка проблеми у загальному вигляді... На початку ХХІ століття зміни етно-культурної ситуації в світі зумовлюють потребу засвоєння загальнолюдських цінностей. Процеси актуалізують реалізацію етно-культурного виховання школярів, необхідність якого в нашій країні обґрунтується посиленням демографічного руху, поживавленням процесів національно-культурного самовизначення народів, що проживають в Україні, гострою соціальною кризою, котра впливає на свідомість, почуття, характер кожної окремої людини, дитини. Є перспектива багатозначного за цілями і змістом етно-культурного виховання, його необхідно реалізувати передусім у молодших школярів в початкових класах, коли в школяра формується механізм свідомості, самосвідомості, самоаналізу, відповідальності за свою поведінку.

Аналіз досліджень і публікацій... Українські вчені розглядають питання історії фольклору, зокрема, Є.Голобородько, М.Стельмахович, Б.Струпарик; є дослідження Т.Алексєєнко, І.Бєх, М.Боришевський, А.Бойко, Н.Лавриненко, В.Постовий та ін. щодо особливостей розвитку етно-культурних цінностей.

Формулювання цілей статті... Метою статті є розкриття витоків фольклору та народної пісні.

Виклад основного матеріалу... Величезну роль у формуванні духовної культури людини завжди відігравало мистецтво. Воно допомагало людям оцінити красу життя і взаємних відносин, красу рідної землі і її природи, красу вірності й щирості. Адже світ мистецтва, наповнений неповторними звуками й формами, словами й кольорами, – це світ невичерпної народної мудрості, людських мрій і почуттів. Особливе місце у формуванні й вихованні людини завжди належало музиці, бо особливість музики полягає в тому, що вона діє на почуття безпосередньо. У той час, як інші види мистецтва, наприклад: твори образотворчого мистецтва, архітектура, поезія – діють спочатку на інтелект, а потім на почуття, музика викликає емоційні переживання відразу і здатна викликати могутню реакцію слухачів. Відомий український педагог Григорій Ващенко підкреслює велику виховну й об'єднуючу роль музики, її вплив на слухача: „Коли її слухає якась велика група людей, вона спільно переживає певний настрій, чи то буде радість, чи смуток, чи тиха журба. Крім того, музика, особливо урочиста, як, наприклад, релігійні гімни, виводить нас із кола дрібних щоденних, часто егоїстичних переживань і навіть примушує забувати своє „я“. Людина в такому стані розчиняється в світі вічного і безмежного” [9, с.162].

Почувши фольклор в ранньому дитинстві, тиху колискову, людина все життя продовжує сприймати музику, яку чує звідусіль: з телебачення й радіо, в театрі й концертному залі, на танцювальному майданчику й стадіоні. Адже з музикою приємно відпочивати й легко працювати, вона збагачує духовний світ людини, прикрашає її життя. Сила дії музики на людину величезна: вона може підвищити настрій або, навпаки, сум, викликати безмежну радість, або перенести в стан безмежного горя, підняти бойовий дух воїнів і заспокоїти дитину, подарувати фантастичні мрії й відновити далекі спогади. Музика може розповісти про героїчні події минулого, передати дзвін мечів і гомін людського натовпу, намалювати прекрасні картини природи. Але музиці особливо притаманно відображати настрої людей, їх почуття та переживання. Відомо, що ще в стародавні часи в Греції вперше була створена теорія виховання, яка орієнтувалася на гармонійний розвиток духовних і тілесних сил людини. Центральною темою давньогрецького мистецтва була людина, яка поєднувала в собі ідеальне тіло, цілісний могутній характер і величезну силу волі, високий інтелект і моральну чистоту. Великі мислителі Платон і Арістотель надавали музиці особливе значення у вихованні всебічно розвинутої, гармонійної особистості. Тому видатні діячі держави обов'язково були виховані, грамотні та музично обдаровані громадяни. Вважалося, що гармонія й музичний ритм привчали до упорядкованості в думках, русі, емоціях і діяльності.

Намагаючись збудувати ідеальну державу, Платон виховував у своїх громадян сувору простоту, мужність і вимагав самого жорстокого контролю над музикою. За його переконаннями, музика може мати як високоморальний, так і розбещуючий вплив на людину. Тому дозволяє в своїй державі використання тільки двох ладів: того, який виховував би людину мужню, віддану державі і здатну захистити рідну землю, і того, який в важкий час виховував би мудру й помірковану людину. Серед музичних інструментів відбирає тільки ліри, кифари і свірелі. Він вимагає також ретельного контролю над поетичними творами та їх авторами, пропонує встановити цензуру у відношенні постановок трагедій [8, с.129].

Пріоритет музиці у вихованні людини віддавав і Арістотель. Він підкреслював, що музика має вплив на людську психіку і етику, на моральні якості людини. Як і Платон, Арістотель робить ретельний відбір ладів і музичних інструментів. Він ділить лади на етичні, які діють на моральні якості людини; практичні, які викликають прагнення діяти; ентузіастичні, які приводять в захоплюючий стан, і вказує, в яких випадках і якими ладами належить користуватися. Із засобів етичного впливу Арістотель віддає перевагу музиці над усіма іншими об'єктами чуттєвого сприйняття, вважаючи, що навіть одна мелодія, без супроводу її словами, поєднає в собі етичні властивості, тоді як ні барви, ні запахи, ні смакові відчуття нічого подібного в собі не мають [4, с.621].

Антична музична культура греків стала надбанням Візантійської культури, а звідти поширилася разом з християнством на землі Київської Русі.

Дослідження етнографів, народознавців, музикознавців М.Грінченка, Д.Антоновича та інших стверджують, що серцевиною української музичної культури є народна пісня. То й не дивно, що творчість видатних українських композиторів М.Лисенка, П.Ніщинського, К.Стеценка, Я.Степового, М.Аркаса, Б.Лятошинського, Д.Січинського, М.Леонтовича, С.Людкевича, Л.Ревуцького, В.Косенка, М.Вериківського, П.Козицького, П.Майбороди, О.Білаша ввібрала в себе всю красу та мальовничу колоритність українських мелодій.

Український народ, як і інші народи, „не пам'ятає початку своїм казкам і пісням. Так споконвіку ведеться, що переповідаються вони усно з роду в рід, з покоління в покоління, як священний заповіт старовини ... „старим людям – на слухання, а молодим для пам'яті ...” [6, с.25-26].

Про давність української пісні свідчить вживання в них імен перед християнських божеств, особливо Дажбога, а у веснянках Діла і Лада. В основному це були обрядові пісні, особливо колядки, щедрівки, веснянки, русальні, купальські пісні тощо. У цих піснях, що дійшли до наших днів, оспівується краса рідного краю, органічний зв'язок людини з природою, з культом всього живого – обожнюванням землі, води, дерев, небесних світил та всього довкілля. Ця самовіддана любов до рідної землі визначила подальшу долю нашого народу – він не шукав нових місць проживання, а залишався навіки автохтоном, сином своєї землі.

З прийняттям Київською Руссю у 988 році християнства українська пісня зазнала впливу візантійської культури. Своєрідною генетичною пам'яттю у вихованні української людності княжої доби слід вважати билини (билиці), що потім переросли у перші українські думи, про які існувала хибна думка, ніби їх появою на світ стала доба козацтва.

„Дума про похід руських (українських) князів на половців літа (611–1103)”, „Дума про Пирятинського Поповича Олексія”, „Дума про Марусю Попівну Богуславну”, „Ілля Муромець і злидні кабацькі”, „Святогор”, „Три подорожі Іллі Муромця” були досить поширеними в Київській Русі.

Як і в більшості творів народного епосу, основні герої дум-билиць київського циклу тричі виступають в путь, тричі вступають в бій, доповідають князеві; метафори й гіперболи, епітети й повтори – все підпорядковане одній меті: уславити витязів, славних захисників рідної землі, добрих молодців, Богатирів Землі Київської, показати їх самовідданість, прагнення до волі, незламність у боротьбі із напасниками-зайдами, інші якості, гідні наслідування, що становлять гордість нашого менталітету і основні чинники виховного ідеалу.

Піднесення народної української пісні припадає на період Козацької республіки. Ф.Колесса вважає: „З повстання і розвитком козащини витворюється нова верства пісенна; се вже справжні історичні пісні з живими споминами про татарські й турецькі напади та козацько-польські війни: ці пісні складено під свіжим враженням історичних подій, що потрясали цілою суспільністю та займали увагу широких народних мас. Сюди належать, наприклад, пісні про Нечая, Семена Палія, Саву Чалого, перше зруйнування Січі і т.п. Козацька доба української історії привела за собою також появу окремої групи пісенної, історичних дум, лірико-епічних рецитацій, що оспівують головну боротьбу козаків із турками й поляками, ведену в XVI-XVII ст.: „се справжній епос козацький високої історичної й літературної вартості” [7, с.26]. Увесь цей пишний розцвіт пісні в добі барокко Ф.Колесса ставить у зв'язок з появою нового типу народних співців – кобзарів-

бандуристів і лірників – та нових народних інструментів – кобзи, бандури й ліри. Нарешті, в добі ж бароко, Ф. Колесса виявляє „деяке зближення між народними піснями й віршовою та пісенною літературою”.

У піснях періоду визвольних змагань українського народу за свою незалежність високо звучить ідея патріотизму. Яскравими пісненими образами патріота є легендарний Байда, видатні полководці – Б.Хмельницький, І.Богун, М.Кривоніс, Д.Нечай, О.Морозенко, І.Сірко, П.Сагайдачний, П.Дорошенко, С.Палій, П.Калнишевський та ін.

Широко змальовано боротьбу запорозького козацтва проти турків, татар, польської шляхти в тематиці козацьких пісень. В історичних, козацьких піснях відбивається ставлення народу до зайд-поневолювачів, оспівується непримиренність до рабства, готовність до боротьби за волю України. Такі пісні як „Розлилися круті бережечки”, „Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаче”, „Зажурилась Україна, бо нічим прожити”, „В Цариграді на риночку” та багато інших знали в Україні від малого до старого, вони звучали заклик до боротьби з ворогом.

Пісня „Розлилися круті бережечки” пройшла через століття, і на її основі на початку ХХ століття виникла пісня „Гей, у лузі а калина похилилася”, яка стала народною, піснею-гімном.

Національний оптимізм, віра в відродження України, що сповідується в пісні, співпадає з прагненнями й почуттями народу і робить її невмирущою. Вона є заклик до праці по розбудові незалежної української держави.

Велику роль у створенні пісень та їх поширенні відіграли кобзарі. Дослідниця історії Запорозького козацтва Олена Апанович про їх діяльність повідомляє, що кобзарі виступали авторами, творцями пісень і дум, котрі й понині викликають наше захоплення. Вони закликали людей до боротьби, самі брали участь у битвах. А яка неоціненна досі ще гідним чином не визнана і їх благородна місія; скількох невільників вони врятували! Немало кобзарів побувало в Туреччині і в Криму, вони ставали майже єдиною злукою між батьківщиною та бранцями. Музикантів ніхто не займав, кордони були відкриті для них. Тому народних співців України можна було побачити в Кафі, і в Стамбулі, і в Трапезунді. Саме вони подавали вісті про невільників на батьківщину. Кобзарі створювали думи про полонених та про визволення їх, бо були очевидцями страшних мук. До нас дійшли „Плач невільників”, думи „Втеча невільників”, „Смерть козака в Азові”. Кобзарі офіційно входили до складу Запорозького війська і разом із довбишами, сурмачами та іншими виконавцями грали козацьку полкову музику. Такі воїни носили бандуру поряд зі списом та шаблею.

Бандуристами ставали також ті козаки, хто втрачав зір у боях чи полоні і був музично чи поетично обдарований, мав блискучу пам'ять: адже доводилося запам'ятовувати думи по 300 рядків. Кобзарі користувалися надзвичайною пошаною в Запорозькому війську і серед народу. До речі, музиканти – тринбачі (трубачі), сурмачі, довбиші-теж виховувалися в школі співів [3, с.217-233].

Історичні пісні, насичені високими вселюдськими пориваннями, відображають певні історичні події, битви, походи, страждання й горе народу, оспівують історичних осіб, різні сторони життя тогочасного суспільства. Цей жанр динамічний і в XVIII–XIX ст. Маємо в піснях нові історичні сторінки визвольного руху гайдамаків, Довбуша, Кармелюка.

Суспільно-побутові пісні: чумацькі, ремісничкі, рекрутські, солдатські, бурлацькі, наймитські, заробітчанські, переселенські – засуджують соціальну й національну нерівність, що в свою чергу збуджувало свідомість трудящих мас, об'єднувало їх національною ідеєю, втілення якої приведе до торжества правди й добра.

Родино-побутові пісні возвеличують людину, її почуття. Прославляють жінку-матір, оспівують чисте кохання, обожнюють рідну природу. „Розпрягайте, хлопці, коні”, „Ой у полі вітер віє”, „Ой зійди, зійди, ясен місяцю”, „Ой ти, місяцю-зорє”, „Ой місяцю, місяченьку”, „Ой дівчино, шумить гай”, „Ой у полі три криниченьки”, „По той бік гора”, „За городом качки пливуть” і десятки тисяч інших народних пісень випромінюють добро, щирість, любов, мудрість і правдивість свого народу, його закоханість у рідну природу, у життя, прищеплюють молоді розуміння честі, вірності, справедливості, порядності, непримиренності до їх антипод: нещирості, злості, розпусти, лінощів, підлості, брехні тощо.

То ж той, для кого українська народна пісня є станом його душі має повнокровне духовне життя, спорідненість з долею свого народу.

Аналіз пісенного масиву, досліджень пісенної творчості народу показує, що пісня веде свій родовід з незапам'ятних часів палеоліту. У ній підбивається історичний поступ нації, народна педагогічна мудрість, народний світогляд, народні ідеали тощо. Пісня була і є зв'язуючою ланкою між поколіннями, забезпечує їх наступність, вона відображає життєдайний досвід матеріального й духовного життя народу. Наша пісня, як і мова, за висловом Бориса Харчука: „З гомоном полів, лісів і морів отчої землі, мережана сходом і заходом сонця, гаптована саявом місяця, зірок і

переткана калиною, барвінком і вишневим цвітом – кожна її ниточка вимочена в Дунаї, криницях і струмках людської звитяги. Вона із земних глибин і з небесних висот – уся з могутні інтелекту й крищі моралі. Вона з колискової молоді матері над первістком – уся з шелесту дерева життя й пізнання зі старого в новий світ. Вона вся з тучі й грому, як з волі і з роси – така українська пісня...” [2, с.149-150].

За способом зображення дійсності українські народні пісні бувають епічними, ліричними, драматичними.

До епічного роду належать билини, балади, історичні пісні. Іноді сюди зараховують обрядові пісні.

До ліричного роду відносяться соціально-побутові (козацькі, чумацькі, наймитські, рекрутські) і побутові пісні (про жіночу долю, кохання, жартівливі, танцювальні та ін.).

Драматичний рід використовує рольовий розпис та діалог. В основному, це новорічні, різдвяні, пасхальні та інші вистави, деякі ігрові діалогічні пісні (веснянка „А ми просо сіяли”) [5, с.16].

Пісня, що існує з часів палеоліту, тривалий час не вивчалася. В кінці XVII – початку XVIII ст. були надруковані перші нотні записи українських народних пісень у збірнику вихованця Києво-Могилянської академії Захарія Дзюбаревича. Ці пісні належали переважно до кантового стилю, а не народного. Близько 1770 р був зроблений бурсаками і виявлений Г.Галаганом запис вертепу в с.Сокиринцях. У цей час привертати увагу записувачів пісні серйозного морального змісту. До побутових, не гідних уваги освічених людей, відносили тоді народні календарні, танцювальні, жартівливі, ліричні тощо пісні. Дослідник фольклористики М.Азадовський відзначив, що для попередньої епохи й початку XVIII століття характерний стихійний інтерес до фольклору [1, с.112].

Висновки.... Таким чином, вивчення історичних джерел народної пісні та фольклору переконливо доводить, що важливо знати історію, це є відбиток нашого минулого. Потрібно удосконалювати знання історії фольклору, це є важливим елементом гармонійного розвитку. Перш за все робить наше суспільство комунікабельним. Метою є виховання всебічного розвитку особистості, повагу та шану до наших пращурів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аристотель/ Политика / Аристотель // Соч. : [в 4 т.]. – М., 1983. – Т. 4. – С. 375–644.
2. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – М., 1989. – 199 с.
3. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Г. Булашев. – К. : Довіра, 1992. – 414 с.
4. Життя етносу: соціокультурні нариси : навч. посіб. / [під. кер. : Б. Попова, В. Ігнатова, М. Степико та ін.]. – К. : Либідь, 1997. – 240 с.
5. Історія русів. – К. : Радянський письменник, 1991. – 318 с.
6. Історія українського народу / за заг. ред. І. Крип'якевича. – К. : Либідь, 1994. – 656 с.
7. Історія української музики в 6-ти т. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1889. – 464 с. ; Т. 3. – К. : Наукова думка, 1992. – 424 с.
8. Кононенко П. П. Українознавство : навч. посіб. / П. П. Кононенко – К. : Заповіт, 1994. – 320 с.
9. Любар Р. О. Історія педагогічної думки і освіти в Україні / Любар Р. О., Рейзенкінд Т. Й. – К., 1996. – Ч. 3. У неволі. – 104 с.
10. Лосев А. Ф. Античная музыкальная эстетика / А. Ф. Лосев. – М., 1960. – 399 с.

Аннотация

С.И.Бржозовская

Исторические истоки фольклора

В статье рассматриваются вопросы исторических виток фольклора, народной песни. Воспитания личности средствами фольклора способствует формированию внутренних регуляторов поведения. Дается характеристика истории исторических источников фольклора. Освещаются основные положения истории фольклора.

Ключевые слова: фольклор, история фольклора, народная песня, истоки фольклора, моральные ценности, воспитательные возможности фольклора.

Summary

S.I.Brzhozov'ska

Historical Sources of Folklore

The article examines historical turns of folklore and folk songs. Education of a personality by means of folklore promotes formation of internal behavior regulators. Characteristic of the history of the historical sources of folklore is provided. The key items of folklore history are highlighted.

Key words: folklore, folklore history, folk song, sources of folklore, moral values, educational possibilities of folklore.

Дата надходження статті: „1” жовтня 2012 р.